

Östbuletinen

Nr. 1, 2020, årgång 24

Innehåll

Den ryska björnen – en föränderlig symbol <i>Barbara Lönnqvist</i>	2
Berndt Julius Breitholtz, rysk krigsfånge och kavaljer på Ekeby <i>Per-Arne Bodin</i>	7
Maskerad regering i Slovakien <i>Olof Kleberg</i>	13
Recension av Erika Fatland: Sovjetistan – En resa ... <i>Manne Wängborg</i>	16

Sällskapet
FÖR STUDIER AV RYSSLAND CENTRAL
& ÖSTEUROPA SAMT CENTRALASIEN

Den ryska björnen – en föränderlig symbol

Barbara Lönnqvist, professor emerita

I Johan Ludvig Runebergs "Fänrik Ståls Sägner" beskrivs ryske Kulneff som "björnen från kosackens land", men han är en björn som den finske soldaten tycker om att tampas och slåss med:

Dock hade Finlands hela här
ej kunnat visa en soldat,
som ej höll gamle Kulneff kär
som trots en stridskamrat.
Och syntes blott hans kända drag,
då grinade av välbehag
mot björnen från kosackens land
hans bror från Saimens strand.

I Edelfelts berömda illustration av "Kulneff vid vaggan" framställs den ryske krigaren helt följdriktigt med ett stort skinn över axlarna.

Björnen som symbol för Ryssland eller "Ryssen" lever kvar i finländskt och västerländskt medvetande till dags dato. Numera ser vi den ryska björnen oftast i politiska skämtteckningar i dagspressen. Men hur är det med ryssarna själva? Ser inte de sig också som björnar? Vilken roll spelar björnen i den ryska symbolkulturen?

Jag vill i det följande gå in på ett område som är formande för det "nationella medvetandet", nämligen barnens kultur, och se vilka björnar som där förekommer.

I ryska sagoböcker är björnen en central gestalt. Ryska barn har från späd ålder utsatts för björnbilder, björnsagor, både folkliga och författade. En av de första är författad av Aleksandr Pusjkin, nationalskalden, som redan år 1830 skrev ett diktutkast "Sagan om björninna" där han i folkepisk *bylina*-stil berättar hur en björninna leker med sina tre ungar "under den vita björken, i det gröna gräset". Där ertappas hon av en gubbe som sticker ett jaktspjut i henne, drar av skinnet och stoppar de tre ungarna i en säck för att säljas för "fem rubel styck". Dikten slutar med att björnhannen får veta om förlusten av sin maka och högljutt klagar i bästa gråtekvädestil:¹

Ack du min käraste björninna,
vem har du lämnat mig hos,

¹ Översättningarna från ryskan är författarens.

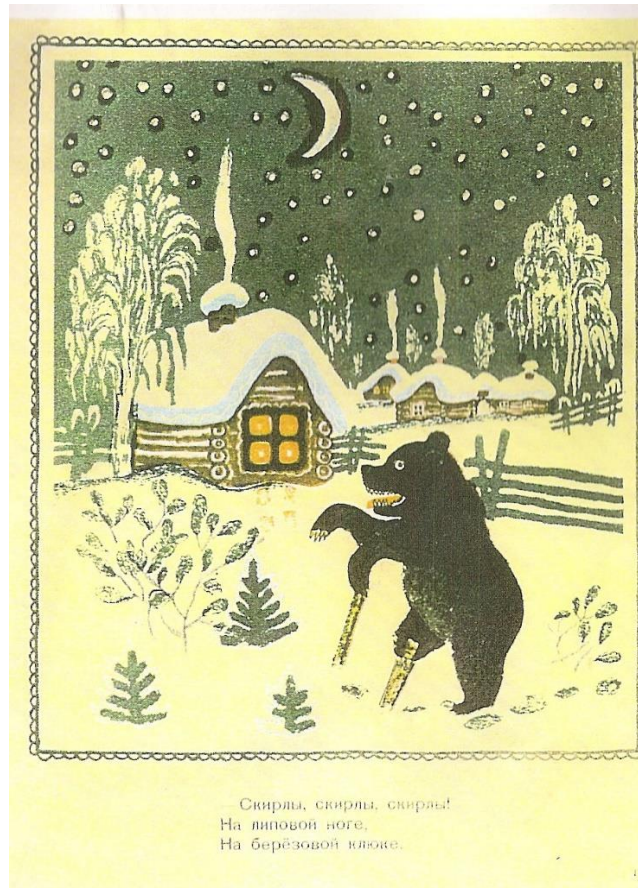
mig, arme änkeman,
 mig, olycklige äkta man?

Pusjkins saga är en lek med det mode som vid den här tiden utvecklade sig i Ryssland: att pröva mönster ur folklören och skriva i "folklig stil". Att Pusjkin låter björnhannen klaga som en gråterska, i den stil som brukades vid begravning och bröllop – i stället för att låta björnen gå ut och slå ihjäl gubben – ger sagan en lekfullt-ironisk ton som saknas i folksagorna. Pusjkins sagor var inte alls skrivna för barn men kom rätt snart att införas i den ryska sagoskatten och har i mer än hundrafemtio år getts ut i bilderböcker för barn. Genom sin versform, lätt att minnas, nådde sagorna stor popularitet.

De "äkta" ryska folksagorna samlades in rätt sent – Afanasievs sagosamling i tre band utkom på 1850-talet. Av de sagor där björnen är huvudperson är den mest kända den om björnen "med lindträben", en saga som likt bröderna Grimms har skrämt ryska barn genom tiderna. Den har fastnat i barns minne särskilt tack vare den sång björnen sjunger, när han går runt gubbens och gummans hus. Historien är i korthet följande: gumman jagar ut gubben att hugga ved i skogen (en variant talar om att hon, gumman, vill ha björnkött); han råkar på en sovande björn och hugger av honom benet, för hem det till gumman som drar av skinnet och stoppar köttet i grytan; björnen vaknar, saknar benet, gör sig ett nytt av lindträ och går till stugan där han vandrar runt på sitt träben och sjunger:

Knarra ben,
 knirka lind!
 Vattnet sover,
 Jorden sover,
 Byn sover,
 Bara gumman är vaken,
 sitter på min fäll,
 Spinner min päls,
 Kokar mitt kött.

Gumman och gubben lyssnar skräckslagna till sången och försöker gömma sig men björnen tar sig in i stugan och äter upp dem.

Björnen ”med lindträben” (*na lipovoj noge*) hör till alla ryska barns björnupp-sättning. Sagan publiceras ofta i samma barnbok som en annan, mycket populär saga, den om de tre björnarna (*Tri medvedja*). Dessa ursprungligen engelska björnar (sagan ”The three bears”, senare ”Goldilock and the three bears”) har en intressant förryskningshistoria som kräver en liten utvikning.

I början av Leo Tolstojs roman ”Anna Karenina” möter vi en av huvudper-sonerna, Konstantin Levin, på skridskobanan invid Zoologiska trädgården i Moskva. Han har gått dit för att träffa Kitty Sjtjerbatskaja som han tänker fria till samma kväll. Han möts något kyligt av Kitty som ber honom gå och hälsa på mademoiselle Linon, familjen Sjtjerbatskijs guvernant. Guvernanten hälsar glatt på Levin och säger: ”Vi växer upp och vi åldras. *Tiny bear* har redan blivit stor.”

Tolstoj fortsätter: ”Och hon påminde honom om att han brukat kalla de tre sys-trarna Sjtjerbatskij för de tre björnarna i den engelska sagan”. Sagan som made-moiselle Linon syftar på är förstas ”The three bears”. Att Tolstoj infört den i sin roman hänger samman med att han just vid samma tid översatte sagan från engelska för att inkludera den i sin ABC-bok, *Azbuka*, som han sammanställde för barnen i skolan på godset Jasnaja Poljana. Då Tolstoj i denna ”läsning för barn” införde också ryska folksagor, vandrade ”Tre björnar” snart ut ur ABC-boken och började publiceras som en *rysk* folksaga. I oräkneliga barnböcker har sagan publicerats – och inte minst, *illustrerats*.

Folksagan, Pusjkins saga, Tolstojs “Tre björnar” formar redan på 1800-talet en björngestalt som upplevs som “äkta rysk”. Jag vill betona att dessa björnbilder sprids i *barnkulturen*. Den språkliga formen (rim och ramsor, parallellismer) i samklang med illustrationerna har etsat sig in i minnet hos ryska barn. Varje ryss lever med björnbilder sedan barndomen. När 1900-talets store barnboksförfattare Kornej Tjukovskij låter en björn klå upp krokodilen som svält solen (sagan “Den stulna solen”) har han redan en fast tradition att stödja sig på.

Utöver sagorna vill jag ta upp en björnbild som fått en fantastisk utveckling i den ryska kulturen. År 1889 målade den ryska landskapsmålaren Ivan Sjiskin en tavla med namnet ”Morgon i furuskogen” där vi ser fyra björnar klättra omkring på nerfallna stammar. Tavlan blir populär och reproduceras i olika former. På sovjettiden får bilden en fantastisk spridning när en konfektfabrik börjar förfärdiga konfekt med Sjiskins björnar på omslagspappret. Konfekten kallad “Misjka Stortass” (*Misjka Kosolapyj*) förverkligar rent konkret det som ligger i själva ordet för björn, *medved* – “honungsätare”. Björnen blir nu symbolen för “sött och gott”, den eftertraktade konfekten som i sovjetsamhället ofta var en bristvara.

<http://babushkadeli.uk/en/chocolate-sweets-mishka-kosolapy-200g>

Den ryska “hemmabjörnen” ur sagorna och godsakslandet fick en oväntad utveckling när Olympiska spelen skulle hållas i Moskva år 1980. Regimens reklamare beslöt att ge sin bild av “den ryska björnen”. Man började producera Misjka i olika former som symbol för Ryssland – platsen för spelen. Det är betecknande att björnen med fem olympiska ringar i bältet tog gestalt av en söt liten nalle. Budskapet var klart: Ryssland *är* en björn men en glad liten bamse som ingen behöver frukta. Året före de Olympiska spelen hade ju sovjetiska armén gått in i Afghanistan – de ryska soldaterna skulle komma att kriga där i tio år.

<https://commonwealthmagazine.org/wp-content/uploads/2016/06/Bear-1980-Olympics.jpg>

En ny *politisk* björn av helt annan karaktär har uppstått i Ryssland under de senaste åren. Maktpartiet “Det Enade Ryssland” (*Edinaja Rossija*) har till sin symbol valt en vandrande björn. I partipropagandan, på fanor och dekal, avbildas björnen tillsammans med Ryska federationens karta. Det är inte svårt att se att björnens form och kartans form sammanfaller (nedan). Björnen vandrar österut, gapet är öppet och han verkar inte god att tas med. Politiken “Rysslands territoriella integritet” symboliseras nu av den stora björnkroppen. Och att hugga av något ben som skedde i den ryska sagan kommer inte på fråga. För den som försöker lär det gå som för gubben i sagan – man blir uppäten.

Jag har här gjort några nedslag i den omfattande ryska björnfaunan för att visa på den bredd som symbolen innehar. Från barndomens konfektnalle till parti-symbolen “björnen-fosterlandet” – Misjka Stortass är inte bara tämjbar, han är också mycket tånjbar, med andra ord – en idealisk symbol.

Berndt Julius Breitholtz, rysk krigsfånge och kavaljer på Ekeby

Per-Arne Bodin, professor emeritus

Berndt Julius Breitholtz föddes i Lovisa 1786. Sexton år gammal tog han värvning och några år senare stationerades han på Sveaborg med fänriks grad. Efter fästningens kapitulation 3 maj 1808 hamnade han i rysk fångenskap och skickades till staden Jaroslavl, 25 mil nordost om Moskva, tillsammans med ett antal andra tillfångatagna officerare. Andra officerare från den svenska armén skickades till Novgorod eller Kaluga. Fänriken skrev en dagbok under fångenskapen som han riktade ”till sig själv på ålderns afton och till sina landsmän”. Den gavs ut i *Personhistorisk Tidskrift* 1902 men har aldrig kommit i bokform.

Personhistorisk Tidskrift 1902, häfte 1, s. 22.

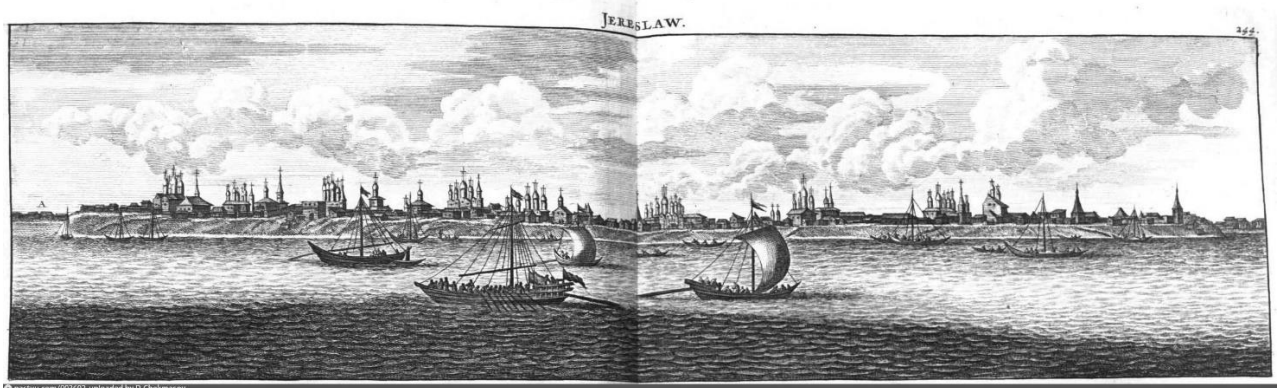
Färden från Helsingfors till Jaroslavl var understundom strapatsrik, men Breitholtz kunde under ett fjorton dagar långt uppehåll njuta av Petersburgs alla sevärdheter som han noggrant räknade upp i dagboken. På den fortsatta färden i huvudsak med båt noterade han särskilt det vackra landskapet och de estetiskt tilltalande byggnaderna. Fångarna blev mycket väl förplägade som vid ett uppehåll under färden på floden Mologa. Jag bevarar fänrikens stavning i dagboken:

Vi blefvo ganska artigt emottagna af amiralen, hans trenne temmeligen vackra döttrar och några andra fruntimmer. Genast blef af en talrik betjening ett bord serverat med stekt braxen, färskt smör, kött, ägg, vin m: m: på hvilka läckerheter, utom vinet vi likväl gjorde föga skada, emedan vi nyss förut hade slutat vår måltid ombord.

Breitholtz och hans kamrater fortsatte att äta gott när de kommit fram till Jaroslavl och blivit delaktiga i stadens salongskultur. De blev bjudna till adelsmännen i staden på middag, de gick på teatern och han såg bland annat Karl Friedrich Henslers opera "Donaunymfen", som omarbetats i Ryssland och fått titeln "Sjöjungfrun", och Étienne-Nicolas Méhuls opera "Målaren och hans modeller". De lärde känna ryssar. De skapade snabbt ett umgänge, de bodde utspridda i staden och hyrde in sig hos vanliga borgare. Breitholtz antecknar alla bjudningar och maträtter, han dansar och blir förtjust i ryska flickor:

December. 7 *january* Samma dag om afton, gafs af Fru Nikiffiroff i barnhusets stora salon *d: 2:dra* en maskerad bal, hvartill vi dagen förut ärhållit bjudnings billjetter. Balen var präktig och lysande; en mängd caractairs masker utmärkte denna framför den förra maskeraden. Om midnatten souperades vi vid det mäst rikt ordnade bord, jag någonsin sett. Ibland annat var ett sådant öfverflöd af deserter, att sedan soupén var slut, stod ännu på bordet korgar fulla med fruckter, confecturer m: m: Vårdinnan, ett ungt och vackert fruntimmer, visade på allt sätt sin uppmärksamhet emot oss svenskar, hvaribland Lieutenant H:— icke åtnjöt den minsta delen. Hennes man, äfven närvarande, tycktes ej mera än de öfriga gästerna hafva med arrangementerna att beställa.

De fångna officerarna blev särskilt ofta bjudna på middag hos guvernören furst Michail Golitsyn. Breitholtz hoppades att de ryska fångarna i Sverige skulle bli lika väl behandlade. Det största problemet var måhända sysslolösheten, och kortspel och tärningsspel användes för att fylla ut tiden. Officerarna snattade och ställde till ofog bland vanligt folk. De var unga, ganska besvärliga och ute på äventyr. Fångenskapen blev en kombinerad bildnings- och turistresa till Ryssland.

Hamnen i Jaroslavl på 1700-talet https://pastvu.com/_p/a/j/r/b/jrbubkvakfrykuri1u.jpg.

Breitholtz var 22 år när han anlände till Jaroslavl. Där mötte han två exotiska företeelser som krävde eftertanke: det ryska språket och den ortodoxa religionen. Det var bara med överklassen som Breitholtz och hans kamrater kunde kommunicera, och de fick problem på grund av bristande språkkunskaper. Magnus Henrik Spaak, kallad Spaken, är en av hans officerskamrater och olycksbröder i fångenskapen, som får det särskilt besvärligt:

Spaken åter kunde ej lära sig riktiga pronontiatjon af ett enda ryskt ord, och så uppstod nu vid deras ankomst dem och ryssarne emellan en fullkomlig

språkförbistring, så bullrande och högljud, att vi andra till stridens biläggande, nödgades uppträda såsom medlare. Om natten föll mera snö.

Riktigt rädd blev han bara när han väntade på avfärden till Ryssland och hörde ryssarnas ”sträva språk och vilda sånger”. Överklassen kommunicerade på tyska, franska eller till och med latin. Många vardagsord för vagnar, mat och ohyra, specifika för ryska förhållanden, anges på ryska med latinska bokstäver: *kabatka*, krog; *kibittka*, släde; *torak*, kackerlacka; *dvornick*, gårdskarlar och *pådoroschna*, pass.

Fänriken är nyfiken på den ortodoxa kyrkans ceremonier, som han vid många tillfällen ingående beskriver i dagboken, som i detta fall i staden Tichvin på deras ditresa:

På f: mid: öfvervarade vi en rysk religions ceremonie, nog märk värdig för våra protestantiska ögon. Jungfru Marie bild i klosterkyrkan skulle föras på besök till Jungfrun i en af stadens andra kyrkor. Alla munkar och präster gingo i processjon, tvenne ett gått stycke fram om de öfrige, viftande med rökelsekar och mumlande på några böner. Jungfrun, utstyrd med fladdrande scharlar och band, bars af en präst, på begge sidor om hvilken tvenne andra präster buru heliga fahnor, mycket granna.

Fänriken skildrar som så många andra svenskar på besök i Ryssland påskfirandet och särskilt är han intresserad av påskkyssarna:

Ingeck påsk högtiden. Redan kl: 12 om natten förkunnades *D: 9:de Christi* uppståndelse med illuminatjon och klockringning i kyrkotornen. I alla kyrkor och kloster höls gudstjenst samma tid. Denna förrättning har i grekiska kyrkan allmänneligen någonting mera högtideligt med sig, dels i anseende till den prackt där råder i decoratjonerna, dels för den mängd vaxljus, som alltid under gudstjensten brinna för de af guld och silfver lysande helgon och guda bilderna. Äfven den välluktande rökelsen, som prästerna frikostigt slösa på församlingen, tycks bidraga härtill. Nyfikenheten förde mig om natten i flere af kyrkorne, men stannade sluteligen i Erke priorns kloster kyrka, där de förnämsta af adeln voro samlade. Priorn sjelf förrättade gudstjensten, åtskilliga ceremonier och upptåg fäste vår uppmärksamhet. Ibland annat bars Christi kors af prästerna i processjon flere varf kring kyrkan, under ständigt upprepande *Christus voss Christ* (Christus är uppstånden); medan detta fortfor, kystes karlar och fruntimmer om hvart annat, en helig skyldighet, som ingen kunde undandraga sig. Såsnart en räckte fram mun, och sade *Christus voss Christ*, var den andra nödsakad att upprepa samma ord och aflämna kyssen. Äfven vi svenskar lärde oss snart de hemlighetsfulla orden för att som ägta ryssar kunna deltaga i denna andagts öfning.

Däremot irriterar han sig över de två svenska präster som han möter i fångenskapen. Han beskriver den svenske prästen i Petersburg, herr Tavast, som en överlöpare och förrädare eftersom han försökte förmå fångarna att avlägga trohetsed till kejsaren. Fänriken tycker också att officerarnas lutherska fältpräst Grevellius är ganska besvärlig. Han drar till sig de ryska flickornas uppmärksamhet genom sitt bildade skick, sitt fördelaktiga utseende och sina kunskaper i franska. Fänriken blir svartsjuk. Guvernörskan kommer till och med på svenskarnas julotta och får Grevellius predikan översatt till franska.

Fångarna levde gott i Jaroslavl, men de oroade sig över att de inte visste hur länge de skulle behöva stanna. Ett annat orosmoment var alltså påtryckningarna från de ryska myndigheterna att avlägga trohetsed till den ryske kejsaren. Bara få av dem föll till föga och fick efter edens avläggande välja vilket regemente de ville ansluta sig till och de erbjöds nu gratis uniform. De flesta av officerarna fortsatte att vara lojala mot den svenske kungen och den svenska kronan.

Den 9 november 1809 fick de lämna Jaroslavl utan att ha avgivit någon trohetsed. Freden mellan Sverige och Ryssland hade undertecknats den 17 september i Fredrikshamn. Officerarna fick nu ut lön från den ryska staten för de 14 månader de hade suttit fängslade som ersättning för utebliven lön från Sverige. Under vägen hem stannade de åter i Petersburg och officerarna blev bjudna på middag hos den svenske ministern greve Curt von Stedingk, som redan var på plats i den ryska huvudstaden efter kriget. Breitholtz själv går till Eremitaget och berättar entusiastiskt om dess skatter. Han slösar också bort pengarna som han fått i lön från tsaren.

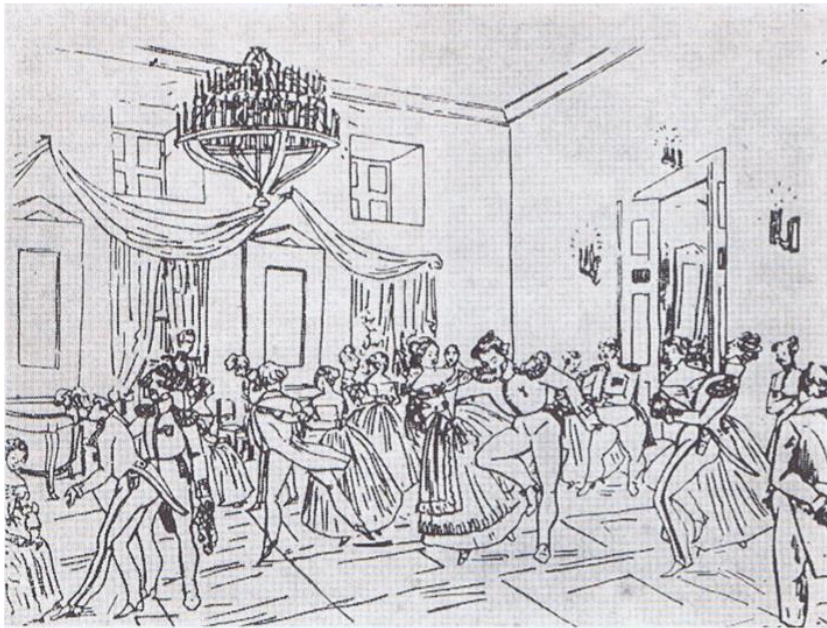
Gustav IV Adolf sågs av många som den huvudansvarige för både kriget och nederlaget. Han avsattes 10 maj 1809 men ingen kritik av kungen framkommer i dagboken. Fastmer stämmer officerarna vid ett tillfälle upp ”Den svenska folksången” för att stärka sig. Den var föregångaren till nationalsången men samtidigt en kungssång.

Bevare Gud vår kung!
Gör säll vår ädle kung!
Leve vår kung!
Bekrönt av ärans hand,
alltid med hjärtats brand
förent med folk och land.
Leve vår kung!

En enda gång framskyntar kritik av kungen, men då är denne redan avsatt och Breitholtz är på väg över Östersjön till Stockholm. Det är i en avslutande kommentar om hans färd till Stockholm efter fångenskapen 1810. Kungen har låtit bränna ned Åland:

Januarij, d: 4:de 1810. Vägen togs öfver Åland, men olyckan ville, att passen de många öarne emellan oftast hvarken buro eller brusto, hvilken omständighet i förening med dessa öars nedbrända och utblottade tillstånd, (fölider af kriget, emedan f: d: konung Gustaf Adolf 1809 om vintern låtit bränna och förhärja hela Åland i afsigt att hindra Ryssarnas etablerande därstädes) så försvårade och fördröjde vår öfverfart, att vi efter öfverståndna otaliga vidrigheter, först den 2:dra påföljande Februarij, ankommo till den svenska hufvudstaden Stockholm.

I överklassens möten med det ryska finns plats för nyfikenhet, artighet, medmänsklighet, ja till och med vänskap. Det är en aristokratisk vällevnads-kultur som framgår av berättelserna. Man dinerar och superar, man dansar, festar, spelar kort, ägnar sig åt slädpartier under vintern, man konverserar. Några få gånger nämner fänriken det enkla folkets liv. Han berättar om livegenskapen och att man i Ryssland kan köpa en människa. Han noterar också att en adelsman som slagit ihjäl en av sina livegna tycks komma undan straff genom protektion.

Rysk bal. Mazurka. Ur Operans i Stockholm program om Eugen Onegin 1982

Våldet sker någon annanstans än i denna kamratkrets. Inte ens den väpnade eskort som beledsagar dem under färden är särskilt hotfull. Svenskarna kostar på sig att skoja med sin bevakning och fänriken berättar detaljrikt hur man luras vid räkningen av fångarna så att antalet inte ska stämma med listorna. Det är rutiner som vi känner till från Solzjenitsyns böcker, där dessa räkningar innebär största stränghet och hot om bestraffningar.

Inget är som man väntar sig det i dessa svensk-ryska möten under pågående krig. Intresset för de andra är genuint och stort. Det finns i berättelserna en

gästfrihet och ett lättsinne som är överväldigande och överraskande. Breitholtz och hans kamrater liksom de högre ståndspersoner de möter företräder en gemensam europeisk aristokratkultur som inte längre finns och som kanske också är bortglömd.

Efter frigivningen flyttade Breitholtz till Sverige och fortsatte sin officersbana i Värmland. Han deltog 1814 i Fredrikstens belägring och utnämndes följande år till kapten i regementet. 1821 blev han kompanichef. Han tog avsked 1838. Han gifte sig aldrig. Han framstår i värmlandsberättelser som ett original till ungar. Den tidigare fänriken från Sveaborg förstod sig på hästar och var den förste i alla släpartier.

Breitholtz påstås ha varit förlaga till Beerencrutz, en av kavaljererna på Ekeby i Selma Lagerlöfs *Gösta Berlings saga*: ”Främst av dem alla, som sitta kring bålet, vill jag nämna, översten med de stora, vita mustascherna, killespelaren, Bellmansångaren”. I sin dagbok kallar fänriken de fångna officerarna på en fest just för ”kavaljererna”, sysslolösa ogifta män av god familj, som vi sedan möter hos Selma Lagerlöf. Ointresset för mera allvarliga ting delar fänriken med kavaljererna på Ekeby, liksom intresset för mat och dryck.

Det som fortsatte att gräma Breitholtz var uppgivandet av Sveaborg. Varje år den tredje maj stängde han in sig för att begråta detta förräderi. När han tagit avsked fick han bostad i en kavaljersflygel på Malma gård i Värmland. Han gjorde aldrig någon lysande militär karriär, och livets höjdpunkt tycks för honom ha varit fångenskapen i Ryssland. Han dog i Karlstad 1863.

Maskerad regering i Slovakien

Olof Kleberg, f.d. chefredaktör

Maffiaregering eller maskerad regering? Det kan låta lika illa. Men i Slovakien kan det i bästa fall vara som skillnaden mellan natt och dag. Ja, i varje fall mellan natt och gryning.

Vid parlamentsvalet i februari besegrades det korrupta, formellt socialdemokratiska, partiet *Smer* (Riktning) som i praktiken dominerat landet sedan 2006. Nederlaget var väntat.

Slovakien har nämligen befunnit sig i en moralisk-politisk kris alltsedan ett mord begicks på den grävande journalisten Ján Kuciak och hans fästmö i februari 2018. Det visade sig nämligen av Kuciaks material, som snabbt publicerades, att det existerade ett nätverk av kriminella företagare och italiensk maffia med rotträdor ända in i premiärministerns kansli.

Stora gatuprotester över hela landet, de största sedan kommunismen störtades 1989, tvingade premiärministern Robert Fico, *Smers* starke man, att avgå, liksom inrikesministern och rikspolischefen. Fico ersattes dock av en partivän.

Protestvågen fortsatte våren därpå. En advokat och miljöaktivist, Zuzana Čaputová, slog ut etablissemangets kandidat i presidentvalet med sitt budskap om upprensning och förnyelse (58 procent mot 42). Avslöjandena om korruption och samröre mellan högsta politiker och maffian fick allt fler att mena att nu fick det vara nog.

Efterhand dömdes Kuciaks mördare och medhjälpare. Några dagar före årets val fick även hjärnan bakom mordet, en manipulativ företagare, Marián Kočner, sin dom: 19 års fängelse. Dock för korrupta affärer, ännu inte för mordet.

Igor Matovič, som i tio år i politiken agiterat mot *Smers* korruption, blev den store segraren i parlamentsvalet. Hans parti, *OL'aNO (Obyčajní L'udia a Nezavislé Osobnosti, Vanligt folk och oberoende personligheter)*, samlade 25 procent (mot 11 i förra valet) - *Smer* minskade mindre än väntat (från 28 till 18 procent).

OL'aNO är ett parti utan organisation (hälften av dess parlamentsledamöter hoppade av efter valen 2012 och 2016) och i stort sett utan program. Ledaren Matovič är en förmögen affärsman som etablerat gratistidningar över hela landet. Hans huvudbudskap är alltså bekämpning av korruption. I övrigt har han en allmänkonservativ hållning men har rekryterat ett antal kända liberala profiler. Hans mest utmärkande drag är hans oförutsägbarhet, hävdar den politiske kommentatorn Grigorij Mesežnikov.

Nu bildar Matovič regering med tre andra partier, det starkt konservativa *Sme Rodina* (Vi är en familj) och de två liberala partierna *SaS* och *Za l'udia* (För folket), det senare lett av förrre presidenten Andrej Kiska. En liberal koalition av två partier, *PS* och *Spolu* (tillsammans), missade parlamentsspärren med 900 röster.

Som så ofta: oförmåga att hålla ihop hämnar sig. De polska vänsterpartierna kom var för sig strax under spärren i valet i Polen 2015 och gav chansen för konservativa *PiS* att ta makten. Om *Za l'udia, PS* och *Spolu* hade uppträtt som ett parti hade de fått 13 procent.

En del av skulden faller på Kiska som ville lyckas på egen hand. Det gjorde han i presidentvalet 2014 då han besegrade Robert Fico, sittande premiärminister (59 procent mot 41). Som president stod han upp som motvikt mot *Smer*-regeringen: mot korruption, för rättssäkerhet, för öppenhet mot flyktingar. Själv kallade han tidigt Slovakien för en "maffiastat".

Ett hoppingivande exempel på samarbete är däremot De fria städernas förbund, samverkan mellan huvudstäderna i Centraleuropa (Warszawa, Prag, Bratislava och Budapest) där oppositionen kunnat tillsätta borgmästare med demokratisk

agenda, delvis i kontrast mot sina regeringar. De har inlett ett eget, närmare samarbete med EU.

Nu ska de slovakiska sopkvastarna fram, inte bara i ministerierna. Rättsväsendet har ju visat sig var infiltrerat av korruption. Redan före maktskiftet hade 13 högre domare arresterats (varav tre i fortsatt häkte), två vice riksåklagare och vice justitieministern avskedats osv. Två veckor efter att den nya regeringen tillträdde hade redan fem domare i Högsta domstolen och 16 i hovrätten i Košice i östra Slovakien avgått. Fortsättning följer.

Här är det viktigt att tillfoga att Slovakien inte, som i Ungern och Polen, använt politiska ingrepp för att göra domstolarna lojala. Korruption bland domarna är effekten av sammanvävda intressen mellan maffia och politik.

Man har ansiktsmask men tar i hand! Nye premiärministern Igor Matovič utses av presidenten Zuzana Čaputová (de två i mitten) (Källa TASR).

Den dramatiska symbolgesten med ansiktsmasker följdes av regeringens beslut att alla slovakier måste bära mask utomhus och att äldre över 65 år helst inte ska lämna sina hem. Även om smittspridningen (ännu) inte var påtaglig.

Budskapet vid maktöverlämningen var dock viktigare. Nu krävs grundläggande förändringar och respekt för grundlagen, betonade Čaputová. Och Matovič underströk att han alltid skulle ”säga hela sanningen”.

Om dessa uttalanden kan förverkligas stundar stora förändringar. Men man ska

inte hoppas för mycket. Den nya regeringen är till stor del politiskt oerfaren, om än delvis kompetent. Viktigt är att både inrikesministern (polisen!) och justitieministern tycks vara ambitiösa.

Skulle reformarbetet bli lyckosamt sänder det viktiga signaler särskilt till broderlandet Tjeckien, där protesterna mot korrupcion i toppen är omfattande men än så länge svagt organiserade. Kanske också till Polens breda opposition mot demokratiinskränkningarna. Ungern får väl nu betraktas som ett förlorat fall.

Recension:

Erika Fatland: Sovjetistan – En resa genom Turkmenistan, Kazakstan, Tadzjikistan, Kirgizistan och Uzbekistan, Stockholm: Leopard Förlag, 2017

Manne Wängborg, Sveriges ambassadör i Kazakstan 2010-2014

Den norska författaren och antropologen Erika Fatland har skrivit en omfattande bok om de fem länderna i det forna sovjetiska Centralasien kallad ”Sovjetistan – En resa genom Turkmenistan, Kazakstan, Tadzjikistan, Kirgizistan och Uzbekistan”.

Det är en välskriven och lättläst reseskildring. Den är enkelt och överskådligt indelad. Varje land ägnas en särskild avdelning med ett antal separata tematiska underavsnitt, impressionistiska kortessäer eller, varför inte, resereportage. På så vis växer författarens porträtt av de i Västeuropa rätt okända länderna fram. Det är personligt färgat, hållet i lätt kåserande stil, utan anspråk på systematik och fullständighet eller på att ge en helhetsbild av regionen.

Nyfiken och vetgirig, tålmodig och tapper reser Erika Fatland kors och tvärs i de fem länderna. Hon blickar tillbaka på Centralasiens historiska betydelse som knutpunkt vid sidenvägarna mellan Öst och Väst, skildrar utplånade och för länge sedan glömda ökenriken, porträtterar de fruktade härförarna Djingis khan och Timur Lenk, berättar om sägenomspunna städer som Buchara, Chiva och Samarkand Hon granskar rysk kolonisering på 1800-talet och hårdhänt sovjetisk tvångskollektivisering på 1900-talet, den korrupcion och svågerpolitik som genomsyrade hela Sovjetunionen, men som författaren menar var allra värst i Centralasien. Hon ondgör sig över den politiskt dikterade sovjetiska miljöskandal som ledde till att Aralsjön, en gång ”världens fjärde största insjö”, torkade ut och krympte till ”tio procent av den ursprungliga arealen”, omgiven av ofruktbar saltöken med rostande båtskrov på torra land som sorgliga påminnelser om den en gång stolta fiskeflottan. Hon kontrasterar detta mot utbredd sovjetnostalgi – ”imperiet saknar sig självt”, hur märkligt det än kan låta.

Författaren redogör uppsluppet för en riggad hästkapplöpning som hon bevittnar i Turkmenistan, avsedd som ett led i personkulten av den enväldige presidenten, som planerligt vann, men som snopet nog samtidigt föll av hästen. För att kunna hemlighålla detta genanta missöde tvingades utländska journalister sätta bort sina politiskt inkorrekta foton av den fatala malören, innan de lämnade kapplöpningsbanan – men någon överlistade censuren och lyckades smugla ut dokumentationen som omgående dök upp på Youtube.

Erika Fatland besöker det osannolika konstmuséet i den fjärran ökenstaden Nukus, huvudstad i provinsen Karakalpakstan i Uzbekistan, ”den näst viktigaste samlingen av rysk avantgardistisk konst i världen”, räddad undan Stalintidens censur och bannlysning av den målmedvetne och viljestarke ryske konstnären Igor Savitskij, som på eget bevåg letade upp och köpte in konst och som skapade samlingen, i denna undanskymda vrå av Sovjetunionen, och ansvarade för den ända från 1950 – under Stalin – fram till sin död 1984.

De fem postsovjetiska centralasiatiska länderna har både likheter och olikheter. Att de delar arvet från sju årtionden som sovjetiska delrepubliker har bidragit till likheterna. Ett framträdande inslag i det sovjetiska arvet är att de politiska makt-havarna överlevde Sovjetunionens upplösning, lyckades omstöpa sin kommunistiska orientering till en kapitalistisk och inte bara behålla, utan – med undantag för Kirgizistan – årtionde efter årtionde gradvis stärka sin makt. Dock, en tydlig påminnelse om att inget varar för evigt är ett ”Efterord” om den uzbekiske diktatorn Karimovs död, bara ett par månader innan Erika Fatland lägger sista handen vid sin text. En bok med aktualitetsanspråk är ofrånkomligen ett riskprojekt. Det ligger i sakens natur att vissa inslag i den här genren är färskvara. Om man har otur kan vissa resonemang plötsligt bli inaktuella. Boken, inklusive kapitlet om Uzbekistan, har uppenbarligen i allt väsentligt tillkommit medan Karimov levde. Att Karimovs död skulle bli startskottet för vissa samhällsförändringar i Uzbekistan var inte lätt att förutse då, men detta har i någon mån gjorts avsnitt i kapitlet om Uzbekistan överspelade.

Erika Fatland har skrivit en innehållsrik och läsvärd redogörelse för sina många intryck och rika upplevelser i de okända och svårutforskade fem länderna i Centralasien.

Östbulletinen, nr. 1, 2020, årgång 24

ISSN 1654-8698

Utgivare:

Sällskapet för studier av Ryssland, Central- och Östeuropa samt Centralasien

Redaktör och ansvarig utgivare: Ingmar Oldberg

Biträdande redaktör: Gunnar Åselius

Östbulletinen utkommer med fyra nummer per år och kan rekvireras i utskrift från:

ingmar.oldberg@gmail.com, tel. 073-0617592.

Postadress: Krukmakargatan 46, 11726
Stockholm

Tidigare nummer, innehålls- och författarregister av Östbulletinen finns tillgängliga på Sällskapets hemsida: <http://www.sallskapet.org>